

vezetett benne, tehát könnyű volt oda feljutni; még egy számár is felmászható volna rá, ami rendszerint lehetetlen dolognak számított.¹⁸ Olyan egyszerű lépcsőről van szó bizonyára, amelyre az ész nélkül szűkölködő számár is felmehetett.

Itt már egészen közel jutottunk a mi szőlásunkhoz: a számléltra a hivatali előrejutás olyan módja, amihez semmi észbeli képesség nem kell. Még a számár is megjárhatná. Természetesen hiányzik a közbülső láncszem, amely magyar földre elvezette. Valószínűleg megvan latin kéziratok és könyvek záradékaiban is, innen vehette át a deákos műnyelv pap vagy vándordiák közvetítésével. Erre enged következtetni az a tény, hogy a régi magyar nyelv nem ismeri s feltehetőleg csak a XVIII. század végén, vagy a XIX. században kerül a magyar szóincsbe,¹⁹ ahol mindmáig népszerű, bár eredete és magyarázata feledésbe merült.

Scheiber Sándor

Zrínyi Miklós könyvjegyzeteinek kérdéséhez. ZRÍNYI MIKLÓS sajátkezűleg írt könyvjegyzékének *Politici* csoportjában szerepel VIRGILIO MALVEZZI *Discorsi sopra Cornelio Tacito* (Venetia, 1635) című műve.¹ A XVII. századi olasz államrezon irodalomnak ez a terméke a nagy magyar író kedvelt olvasmányai közé tartozott. Ezt részben ZRÍNYINEK a könyvbe beírt számos jegyzete, részben a *Vitéz Hadnagy* és MALVEZZI munkája közt fennálló szoros kapcsolat bizonyítja. E rövid közleményben mindössze ZRÍNYI könyvjegyzeteinek kérdéséhez kívánok néhány adalékot szolgáltatni és ezért a *Vitéz Hadnagy*-ban talált MALVEZZI átvételekre ezen a helyen részletesen nem térek ki.

A költő kezétől származó igen érdekes bejegyzések megvizsgálása bepillantást enged majd abba, hogy mikép olvasott, hogyan használta könyveit a XVII. század legnagyobb magyar írója. A Zrínyi-könyvtár egyik megmaradt kötetében sem találunk annyi jegyzetet, mint ebben a könyvben, sőt ez az egyetlen mű, melybe írónk nemcsak a sorok közé, vagy a lapszélre írt rövid megjegyzéseket, avagy pedig a kötet elejére, illetve végére emlékeztető utalásokat, hanem többé-kevésbé összefüggő szöveget is feljegyzett. A könyvjegyzetek kiadója, DRASENOVICH MÁRIA ez utóbbiról azt állítja, hogy „valóságos kis államelmélet körvonalait tartalmazza”.² A könyv szövege és a jegyzetek közötti összefüggés tisztázása után azonban ezt a véleményt módosítani kell.

VIRGILIO MALVEZZI 1595-ben született bolognai patricius családból. Életének legnagyobb részét a spanyol abszolutizmus szolgálatában töltötte, eleinte mint katona a milánói kormányzó mellett, később pedig a madridi udvarnál, ahol államtanácsosi rangban fontos diplomáciai és politikai megbízatásokat kapott. Végül udvari történetíróvá nevezték ki. Betegsége miatt azonban hazatért Bolognába, ahol 1653-ban halt meg. TACITUS szövegére írt discursusai 1622-ben 27 éves korában jelentek meg először. ZRÍNYI tulajdonában a mű 1635-ben megjelent második kiadása volt meg.³

¹⁸ GOLDZIHNER: Mélanges judéo-arabes. REJ. XLIII. 1901. 9.

¹⁹ A M. Tud. Akadémia nagyszótárának hozzáférhető dobozaiban, amelyeket SÁGHI ISTVÁN tanár úr segítségével használhattam, nem találtam meg.

¹ *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893, 65.

² DRASENOVICH MÁRIA: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs, 1934, 18.

³ Notizie degli scrittori bolognesi raccolte da Giovanni Fantuzzi. Tomo Quinte. In Bologna 1786, 176.

MALVEZZI nem tartozott a nevezetesebb államrezon-írók közé. Alapvető munkáikban MEINECKE egyáltalán nem, TOFFANIN pedig csak futólag említi. CROCE azonban későbbi, ZRÍNYI által nem ismert munkái alapján az olasz barokk irodalom egyik jellegzetes alakjaként mutatja be.⁴

ZRÍNYI MALVEZZI könyvébe részben a szöveg mellett tett rövid megjegyzéseket, részben pedig a kötet elejére írt hosszabb szöveget. A nyomtatott szöveg mellé írt jegyzetek túlnyomó része nem más, mint a szerző által tárgyalt politikai vagy hadtudományi kérdések példatárának megfelelő magyar történeti példákkal való kiegészítése BONFINI, vagy ISTVÁNFI alapján. Ezek a megjegyzések semmiben sem különböznek azoktól, melyeket ZRÍNYI többi könyvei lapjainak szélére írt. Néhány jegyzet azonban első pillanatra érthetetlen utalásokat tartalmaz: „retro vide 11“, „caso vide 8: avanti“ stb.⁵ Ezek a jelzések, miként az alábbiakból majd kiderül, a kötet elején található szövegre vonatkoznak.

A könyv elején, öt tiszta lapon, több bekezdésre tagolt részben latin-, részben magyarnyelvű szöveget olvashatunk.⁶ A feljegyzéseknek MALVEZZI szövegével való összevetése alkalmával kitűnt, hogy az — általános politikai kérdéseket tárgyaló — első bekezdések nem mások, mint az olasz író egy-egy discursusának tömör kivonatai.

Az első bekezdés pl. a legszorosabb összefüggésben van MALVEZZI első értekezésével, melyben a szerző ARISTOTELES-re támaszkodva előadja, hogy az államformák miképpen változnak, hogy a városok miért a királyi hatalom alatt keletkeznek, valamint, hogy milyen körülményekre kell tekintettel lenni a városalapításoknál.⁷

ZRÍNYI a királyi hatalom kezdeti szükségességének hangsúlyozásával kezdte jegyzetét, melyben ARISTOTELESnek MALVEZZI által idézett szavai csengenek vissza:

MALV. (ARIST.) „Propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium, itaque pauci cum essent, multitudinem, et institutionem, magis ferebant ab aliis gubernari.“

ZR. „Imo reges quare, propter paucitatem hominum magnorum ingeniorum quia in primis quando R[es] Pae [publicae] esse incipiunt non multi sunt magni ingeni homines.“

Mikor ZRÍNYI ezt leírta, emlékezett a discursus elejére is, ahol MALVEZZI ARISTOTELES-idézetek alapján az államformák változásáról értekezett. ARISTOTELES egyik idézett megállapítását logikusan hozzákapcsolta az előbbi gondolathoz:

MALV. (ARIST.) „sed cum postea contingeret ut plures pari virtute reperirentur, non amplius tollerarent Regem, sed commune quiddam querentes, Respublicas constituere.“

ZR. „quando p[ro]stea rem publicam fecerunt quare, quia plures et magni ingeni homines ideoque non volebant cedere unus alteri rem publicam co[n]stituerunt.“

⁴ F. MEINECKE: L'idea della Ragion di Stato nella storia moderna. Firenze, 1942; G. TOFFANIN: Machiavelli e il „Tacitismo“. Padova 1921. 163, 221; B. CROCE: Storia della età barocca in Italia. Bari 1929. 143—55.

⁵ DRASENOVICH id. mű 65.

⁶ DRASENOVICH id. mű 38—40.

⁷ MALVEZZI id. mű 1—7.

A fenti elemekből született ZRÍNYI jegyzetének rendkívül világos első része. A bekezdés második és egyben utolsó mondata így szól:

„NB Roma, qui neque adeo mare est ut ab hostibus derepente invadi possit, neque procul ut negotiationibus et moris comoditatibus ege[at] ideo bonus est situs R. Pae.“

Említettem már, hogy értekezése végén MALVEZZI felsorolta azokat a követelményeket, melyeknek jó városalapításkor eleget kell tenni. Ezek közt szerepel az is, hogy a városnak nem szabad se túl messze, se túl közel lenni a tengerhez, mert ha messze van, akkor nehezzé válik a kereskedelem, ha pedig közel van, akkor könnyen megtámadható. A követelmények felsorolása után pedig LRVIVS alapján bemutatja, hogy ROMULUS mennyire jó helyet választott, mert Róma fekvése kielégíti valamennyi követelményt, a fentebb idézettel együtt, melyet ZRÍNYI érdemesnek tartott a feljegyzésre.

Írónk tehát logikusan és tömören foglalta össze MALVEZZI értekezésének legfontosabb gondolatait. Ugyanilyen második és harmadik bekezdése is, mely az olasz elmélkedő II., illetve IV. discursusának rövid kivonata.

Az első három bekezdés után azonban a könyv elejére írt jegyzetek jellege megváltozik. ZRÍNYI nem folytatta tovább a kivonatolást, hanem többnyire ugyanolyan megjegyzéseket írt ide — sorszámmal ellátva —, mint a könyv szövege mellé, vagyis magyar történeti példákkal szemléltette az olasz író egy-egy megállapítását. Ezekre vonatkoznak a nyomtatott szöveg mellett elhelyezett utalások, melyekből néhányat már idéztem. Lássunk ebből is egy példát.

MALVEZZI a 334. lapon ezt mondja: „E... buonissima ragione il tentar prima tutte le maniere, avanti che il Principe esponga la sua Maestà ne'tumulti“, amely mellé ZRÍNYI odaírta: „vide retro: 14“.⁸ A kötet elején lévő bejegyzések közt 14-es szám alatt valóban megtaláljuk MALVEZZI idézett tételéhez fűzött megjegyzését:

„Imre kiraly minden modon probalta az Andras őchene[k] vakmerőségét lechendesíteni de mind hiabo leven, mikor meg kellett volna vinia az őchevel az coronat az feiebe tette, be ment az oche taboraba, es ugy, mind az partosokat le chendessite. Imre k: eletinek első résziben 51 foliusban. (vide).“⁹

Érdemes még egy másik jegyzetet is kiemelnünk.

MALVEZZI egyik discursusában a nők kormányzásának hátrányairól értekezik.¹⁰ ZRÍNYI már a nyomtatott szöveg mellé feljegyzett egy erre a tárgyra vonatkozó BONFINI-idézetet, elől pedig 15—17. számok alatt szintén e kérdéshez fűzött megjegyzéseket ugyancsak BONFINI alapján. Mind a négy idézet, illetve utalás a III. decas I. könyvéből származik, mely MÁRIA uralkodását tárgyalja. ZRÍNYI tehát, mikor a női kormányzás káros voltáról szóló értekezést olvasta, egyidejűleg elolvasta BONFININEK azt a fejezetét, mely ehhez a kérdéshez kapcsolódik. Jellemző ez a tény elmélyedő és alapos tanulmányaira: elméleti olvasmányait mindig igyekezett összekötni a magyar történelem eseményeinek vizsgálatával.¹¹

⁸ DRASENOVICH id. mű 65.

⁹ Az utalás HELTAI BONFINI átdolgozására vonatkozik, mely ZRÍNYI könyvei közt szintén megtalálható. (*Bibl. Zrinyiana* 13.)

¹⁰ MALVEZZI id. mű. 165.

¹¹ A 15-ös szám alatti jegyzet így szól: „nezd meg az Zagrabi püspök oratioiot mit mond, az aszon kirolkodasarul (ibi) Bon dec = 3, l = 1 f = 351, u = 20 másik foliusionis n = 30.“ (Drasenovich id. mű 40.) A MÁRIA elleni összeesküvők ugyanis a zágrábi püspököt küldték KIS KÁROLYHOZ követként. BONFINI leírása szerint a püspök ott ékes beszédben esetelte a nőuralom káros következményeit, melyek a rendek egy

Valamennyi bemutatott példa bizonyítja, hogy ZRÍNYI könyvével eleven kapcsolatban volt. Nagy politikai és történeti érdeklődésére vall, hogy MALVEZZI könyve nemcsak olvasmány volt számára, hanem saját munkáihoz való előkészület is. Hiszen a *Vitéz Hadnagy*-ban az egykorú politikai és katonai irodalom tételeit magyar viszonyokra alkalmazva és magyar történeti példák-
kal is igazolva elsőnek írta meg magyar nyelven. Az előtanulmányok egy részét itt láthatjuk a MALVEZZI-kötet jegyzeteiben, amit legjobban az bizonyít, hogy mikor ZRÍNYI a tanácsosok meghallgatásáról szóló aforizmáját az olasz író hasonló tárgyú discursusának alapján írta, szövegébe beledolgozta azt a két magyar tárgyú példát is, melyet előzőleg MALVEZZI ezen értekezése mellé feljegyzett:¹²

Jegyzet. „Stephanus J[ósika] miser in carcerem detruditur quia Princeps prime eo capiendo sententiam dixit id... et alii omnes praetextendo eius sententiam ferunt I-li: 31 f: 715 n 50“

„Mattios k: eletiben 8 Resz: f 151. Friederich chaszar ellen valo tanach.“

AFOR. „Ir nekünk olyan példát Istváni is, az mi historicusunk, Lib. 31. fol. 715. nr. 50. Mivel a fejedelem első vokosot ada Jósika István megfogására, minnyájan arra hajlának a több tanács is.

És lásd Bonfinium Part. 38. fol. 151. Mátyás király idejében Fridrik császár ellen való tanácsban ez is ilyen formán vala.“¹³

A fentiekből látható, hogy ZRÍNYI könyvbejegyzései méltók az irodalomtörténetírás fokozottabb figyelmére. A jegyzetek és a jegyzetelt könyv szövege közti összefüggések pontos tisztázása azonban elsőrendű feladat, amely megóv olyan elhamarkodott tettektől, mint a MALVEZZI értekezéseiből készített kivonatoknak ZRÍNYI kis államelméleteként való bemutatása.

KLANICZAY TIBOR.

Gönczi-énekeskönyv és Szenczi Molnár Albert zoltárajának ismeretlen kiadása 1703-ból. Az Orsz. Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtárában RMK. I. 1667/a. jelzéssel a következő 12-ed rétű könyv található:

Sz. DAVID PROPHE | TANAK ékes Rythmusú | SOLTARI | VAL. | Es a' SOLTAROKBOL | szereztetett | DITSIRETEKKEL, ['s egyéb | Istenes ÉNEKEKKEL, [és HYMNUSOKAL] tellyes Könyv.] Ezek után vannak egy-né | hány áhitatos IMADSAGOK, [Melly most ujobban sok hibás | Verseknek jó rendbe való vétet | tetésekkel meg- jobbitván ki- | botsáttatott. | DEBRECZENBEN, | VINCZE GYÖRGY által. | 1703. Eszt. |

E könyv beosztása a következő: Az 1—69. lapokon „Ekes Rythmusú HYMNUSOK Az Esztendőtszaki Innepeknek Rendi szerint“ olvashatók;

részét arra készítették, hogy a trónt neki ajánlják fel. ZRÍNYI jegyzete tehát erre vonatkozik. Ez a rész azonban BONFINIÉL nem a 351. és következő lapon, hanem a 357. és 358. lapon található. A kiadó valószínűleg ZRÍNYI 7-esét olvasta 1-esnek és azért szerepel a jegyzet kiadásában a hibás lapszám. A *numerus*-t jelentő *n* helyett szereplő talán csak sajtóhiba.

¹² A jegyzetek és az aforizma rokonságára már DRASENOVICH is rámutatott a feljegyzések kiadásakor. Id. mű 44.

¹³ MARRÓ ÁRPÁD: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Budapest, 1939, 184.